

‘નિયમસાર’ શ્લોક-૭૪. શ્લોક છે.

ન હ્યસ્માકં શુદ્ધજીવાસ્તિકાયા-
દન્યે સર્વે પુદ્ગલદ્રવ્યભાવાઃ ।
ઇત્યં વ્યક્તં વક્તિ યસ્તત્ત્વવેદી
સિદ્ધિં સોઽયં યાતિ તામત્યપૂર્વામ્ ॥૭૪॥

શ્લોકાર્થ :- ‘શુદ્ધ જીવાસ્તિકાયથી અન્ય એવા...’ શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય લીધું છે. શુદ્ધ જીવ નથી લીધું. કારણ કે અસંખ્ય પ્રદેશ લીધા ને. શુદ્ધ જીવ-અસ્તિ-કાય. અસંખ્યપ્રદેશી અનંતગુણનો પિંડ. એવા ‘શુદ્ધ જીવાસ્તિકાયથી અન્ય એવા જે બધા...’ આહાહા...! શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય એક જ પદાર્થ ત્રિકાળ લીધો. એનાથી (અન્ય) ‘બધા પુદ્ગલદ્રવ્યના ભાવો...’ છે. આહાહા...! હું તો એક શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય છું. મારી અસ્તિ, મારી હયાતી, મારી મોજૂદગી શુદ્ધ અસ્તિ અસંખ્યપ્રદેશી અનંતગુણનો પિંડ છું. આહાહા...!

‘અન્ય...’ એનાથી ‘અન્ય એવા જે બધા પુદ્ગલદ્રવ્યના ભાવો...’ બધા પુદ્ગલદ્રવ્યના ભાવ. આહાહા...! ‘તે ખરેખર અમારા નથી...’ ખરેખર એ અમારી ચીજ નથી. આહાહા...!

અસ્તિ-નાસ્તિ કરી. ત્રિકાળી જીવાસ્તિકાય એ અસ્તિ તે હું. એ સિવાય બધું પુદ્ગલ તે હું નહિ. આહાહા...! 'આમ જે તત્ત્વવેદી...' આ પ્રકારે જે કોઈ તત્ત્વ જાણનાર, શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય તત્ત્વ એકસ્વરૂપ અને અન્ય બધા પુદ્ગલ સ્વભાવ, એમ જે તત્ત્વને જાણનારો... આહાહા...! 'તત્ત્વવેદી સ્પષ્ટપણે કહે છે....' આવી વાત સ્પષ્ટપણે કહે છે. એટલે કે એની વાત સ્પષ્ટપણે જાણે છે. કહે છે એ શબ્દ કથન ઉપર આવ્યું. આહાહા...!

હું એક શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય, અસ્તિ તત્ત્વ, હયાતીવાળું તત્ત્વ શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય તે હું. અસંખ્યપ્રદેશી અનંતગુણનો એકરૂપ પિંડ એવા જીવાસ્તિકાયથી અન્ય જેટલા ભાવ છે એ બધા પુદ્ગલના છે. આહાહા...! એનાથી હું ભિન્ન છું. એવા જે તત્ત્વના જાણનારા. વેદી એટલે જાણનારા. 'સ્પષ્ટપણે કહે છે...' સ્પષ્ટપણે જાણે છે. કહે છે એ તો કથન છે. એ તો સમજાવવાની એક શૈલી છે. 'વક્તિ' શબ્દ મૂક્યો છે ને? 'इत्थं व्यक्तं वक्ति' 'वक्ति' એમ જે કહે છે. એટલે કે હું તો એક શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય ભગવાન, પૂર્ણાનંદનો નાથ સ્વરૂપ ચૈતન્ય, મારાથી અન્ય બધા પુદ્ગલના ભાવ છે. આહાહા...! અહીં તો ક્ષાયિકભાવને પણ પુદ્ગલમાં નાખી દીધા. નિમિત્ત છે ને? એની અપેક્ષાએ એમાં બધું નાખી દીધું. ત્રિકાળી શુદ્ધ ઉપાદાન... ત્રિકાળી શુદ્ધ ઉપાદાન. જીવ અસ્તિકાય સમૂહ અસંખ્ય પ્રદેશી... આહાહા...! એ હું છું. એવા તત્ત્વના જાણનારા અથવા તત્ત્વને વેદનારા... આહાહા...! એમ કહે છે અથવા એવું તત્ત્વ વેદે છે. કહે છે એ તો એક શબ્દ છે. એવા તત્ત્વને અંતરમાં વેદનારા. છે? 'તે અતિ અપૂર્વ સિદ્ધિને પામે છે.' બહું ટૂંકું કહ્યું છે. આહાહા...!

એક બાજુ ભગવાન પૂર્ણાનંદ પ્રભુ, એક બાજુ પર્યાયાદિ બધા ભેદ પર. હું તો ત્રિકાળી જીવાસ્તિકાય છું. એવા તત્ત્વને વેદનારા, એવા તત્ત્વના જાણનારો, જ્ઞાનસહિત, શેષ બનાવીને વેદનારા, હે જીવ! આહાહા...! 'અતિ અપૂર્વ...' સ્પષ્ટપણે જે વેદે છે, એટલે કે પ્રત્યક્ષપણે જે વેદે છે. સ્પષ્ટરૂપે એટલે એ. આહાહા...! એ રીતે પ્રત્યક્ષ. ભગવાનઆત્મા અતીન્દ્રિય આનંદમય સ્વરૂપ અખંડ અભેદ, અને બીજી ચીજ પર, એવા તત્ત્વને વેદનારા, તત્ત્વનો અનુભવ કરનારા જીવ 'અતિ અપૂર્વ...' અનંતકાળમાં નહિ થયેલી એવી 'અપૂર્વ સિદ્ધિને પામે છે.' ઓહોહો...! બહું ટૂંકામાં કહ્યું. આહાહા...! કંઈ ક્રિયા અને કંઈ વ્યવહાર-ફહેવારની વાત જ નહિ. આહાહા...!

વાત કરીને. એક બાજુ ભગવાનઆત્મા અને એક બાજુ બધા. વિકલ્પથી માંડીને, ભેદથી માંડીને (બધું). આહાહા...! એકરૂપ અભેદ સ્વરૂપ ચિદાનંદ પ્રભુ! એ અપેક્ષાએ બધા ભેદથી માંડીને બધા પુદ્ગલ છે, મારું સ્વરૂપ એ નથી. આહાહા...! સાંભળવું કઠણ પડે. અરે...! અનંતકાળથી રખડે છે. અનંત અનંતકાળ થયા ચોરાશીના અવતારમાં, અરે...! એણે પોતાના પૂર્ણ સ્વરૂપ તરફ, નિધાન ઉપર નજર નથી કરી. પોતાનું જે નિધાન જે શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય. શુદ્ધજીવાસ્તિ. અશુદ્ધ નહિ અને એકલો જીવ નહિ. કાય. આહાહા...! શુદ્ધ જીવાસ્તિ, અસ્તિ-

કાય-અસંખ્ય પ્રદેશી, એવું એકરૂપ મારું (સ્વરૂપ) અને એ સિવાય પુદ્ગલના બધા ભાવો મારા નથી. એમ જે કોઈ... આહાહા...! તત્ત્વને જાણનારા અને તત્ત્વને વેદનારા. જાણવું-જાણવું એ વેદન છે.

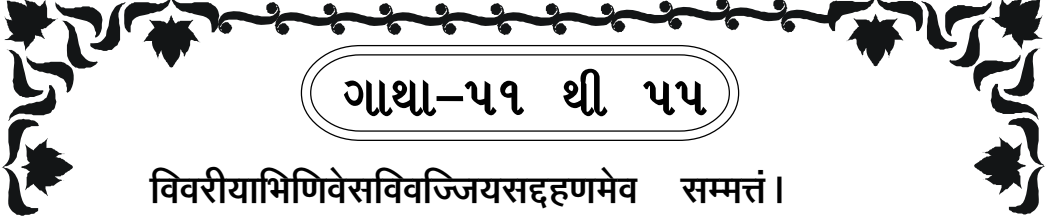
પરચ્છાણમાં કહ્યું છે ને? 'સમયસાર'. કે આત્મામાં રાગનો ત્યાગ તો નામમાત્ર છે. કેમ? કે આત્માએ જાણ્યું કે આ રાગ છે, હું આત્મા છું એમ જાણ્યું, એ જાણ્યું એ જ્ઞાનમાં એનું ગ્રહણ કર્યું નહિ અને પોતામાં ઠર્યાં. એનું નામ પરનો ત્યાગ કહે છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? આકરી વાત છે, ભાઈ! આહાહા...! એક બાજુ ભગવાનઆત્મા સર્વજ્ઞ પરમાત્માએ અસંખ્ય પ્રદેશી (કલ્પો). પ્રદેશ અસંખ્ય અને ગુણ અનંત, એવા જે શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય, એ પોતાનું સ્વરૂપ. એનું જે વેદન કરે છે. જાણીને વેદન કરે છે એ 'અપૂર્વ સિદ્ધિને પામે છે.' આહાહા...! આવી વાત છે, પ્રભુ! આમાં તો કાંઈ વ્યવહારને... આહાહા...!

બે જ વાત લીધી. એક કોર ભગવાન શુદ્ધ જીવ અસ્તિ, સત્તા, પોતાની હયાતી. શુદ્ધ જીવ અસ્તિ કાય, એ અસ્તિકાય અસંખ્યપ્રદેશી અસ્તિકાય. એ સર્વજ્ઞ સિવાય બીજે હોતા નથી. અસંખ્યપ્રદેશી જીવ એ સર્વજ્ઞ સિવાય કોઈએ જોયા નથી, કોઈએ જાણ્યું નથી. અન્યમતમાં કોઈ સર્વજ્ઞ થયા નથી અને કોઈએ જાણ્યું નથી. આહાહા...! એ કારણે કહે છે, કે શુદ્ધ જીવ અસ્તિ કાય. આહાહા...! અશુદ્ધ રહિત, પુદ્ગલ રહિત પોતાની હયાતી અસંખ્યપ્રદેશી, એવી જે કાય, એ કાય પોતાની. આ કાય પોતાના નથી. રાગ, પુણ્ય, દયા, દાન એ કાય પોતાની નથી. એ પરપુદ્ગલની છે. આહાહા...!

પોતાનું સ્વરૂપ શુદ્ધ, નિર્મળ હયાતીવાળું. કાય અસંખ્યપ્રદેશી સમૂહ. અનંતગુણનો ધરનાર, એનું જ્ઞાન કરીને જે વેદે છે, એનું જ્ઞાન કરીને એનો અનુભવ કરે છે, એ અત્યંત અપૂર્વ એવી મુક્તિને પામે છે. આહાહા...! આવી આકરી વાત છે. લોકોને બેસવી કઠણ પડે. એક જ વાત ત્રિકાળી જ્ઞાયકભાવ, ચૈતન્ય સ્વભાવ. અસંખ્યપ્રદેશી અનંતગુણ. અસંખ્યપ્રદેશી તો ક્ષેત્ર છે. આહાહા...! દ્રવ્ય જીવ છે. અસંખ્યપ્રદેશી ક્ષેત્ર છે. ત્રિકાળ રહેનારો એ અનાદિઅનંત છે અને ભાવ અનંતગુણનો કાય અસંખ્યપ્રદેશી, અનંતગુણનો પિંડ શરીર છે. આત્મામાં અનંતગુણ એ શરીર છે. આહાહા...! અરે...રે...! આવી વાત ક્યાં સાંભળે?

'આમ જે તત્ત્વવેદી સ્પષ્ટપણે કહે છે...' કહે છે એમ શબ્દ છે. આહાહા...! એવું તત્ત્વ જાણનારા. એવું તત્ત્વ જાણનારા. આ પ્રકારે છે એમ તત્ત્વને જાણનારા. બીજી રીતે નહિ. આહાહા...! જગતને બહુ કઠણ પડે. જેમ અહીંયા પુદ્ગલની પર્યાયને છોડી દીધી. પરવસ્તુ નહિ, રાગ નહિ, દયા-દાન નહિ, પર્યાય નહિ. આહાહા...! એકલો શુદ્ધજીવાસ્તિકાય સમૂહ. શુદ્ધ પવિત્ર જીવ અસ્તિ હયાતીવાળી, અસંખ્યપ્રદેશી જેનું કાય-સ્વરૂપ છે, એવા તત્ત્વને જે અંતર સન્મુખ થઈને જાણે છે. અંતર સન્મુખ થઈને જાણે છે અને જાણવાપૂર્વક વેદે છે. એટલે કે અનુભવે છે. અતીન્દ્રિય આનંદમય ભગવાન છે, એના અતીન્દ્રિય આનંદને વેદે

છે એ અપૂર્વ અત્યંત અપૂર્વ. અનંતકાળમાં એક સમય પણ આવ્યો નથી. એવા અપૂર્વ સિદ્ધિને પામે છે. આહાહા...! વાત ભગવાન આવી છે. આહાહા...! દુનિયાથી આખી જુદી લાગે. આ તો શ્લોક 'પદ્મપ્રભમલધારી' દેવનો છે. હવે મૂળ શ્લોક. ૫૧થી.

ગાથા-૫૧ થી ૫૫

વિવરીયાભિણિવેસવિવજ્જિયસદ્દહણમેવ સમ્મત્તં ।
 સંસયવિમોહવિભ્રમવિવજ્જિયં હોદિ સણ્ણાણં ॥૫૧॥
 ચલમલિણમગાઢતત્ત્વજ્જિયસદ્દહણમેવ સમ્મત્તં ।
 અધિગમભાવો ણાણં હેયોવાદેયતચ્ચાણં ॥૫૨॥
 સમ્મત્તસ્સ ણિમિત્તં જિણસુત્તં તસ્સ જાણયા પુરિસા ।
 અંતરહેઠ્ઠ ભણિદા દંસણમોહસ્સ યયપહુદી ॥૫૩॥
 સમ્મત્તં સણ્ણાણં વિજ્જદિ મોક્ખસ્સ હોદિ સુણ ચરણં ।
 વવહારણિચ્છણ દુ તમ્હા ચરણં પવક્ખામિ ॥૫૪॥
 વવહારણયચરિત્તે વવહારણયસ્સ હોદિ તવચરણં ।
 ણિચ્છયણયચારિત્તે તવચરણં હોદિ ણિચ્છયદો ॥૫૫॥

વિપરીતાભિનિવેશવિવર્જિતશ્રદ્ધાનમેવ સમ્યક્ત્વમ્ ।
 સંશયવિમોહવિભ્રમવિવર્જિતં ભવતિ સંજ્ઞાનમ્ ॥૫૧॥
 ચલમલિણમગાઢત્ત્વવિવર્જિતશ્રદ્ધાનમેવ સમ્યક્ત્વમ્ ।
 અધિગમભાવો જ્ઞાનં હેયોપાદેયતત્ત્વાનામ્ ॥૫૨॥
 સમ્યક્ત્વસ્ય નિમિત્તં જિણસૂત્રં તસ્ય જ્ઞાયકાઃ પુરુષાઃ ।
 અન્તર્હેતવો ભણિતાઃ દર્શનમોહસ્ય ક્ષયપ્રભૃતેઃ ॥૫૩॥
 સમ્યક્ત્વં સંજ્ઞાનં વિદ્યતે મોક્ષસ્ય ભવતિ શૃણુ ચરણમ્ ।
 વ્યવહારણિચ્છયેન તુ તસ્માચ્ચરણં પ્રવક્ષ્યામિ ॥૫૪॥
 વ્યવહારણયચરિત્રે વ્યવહારણયસ્ય ભવતિ તપશ્ચરણમ્ ।
 નિશ્ચયણયચારિત્રે તપશ્ચરણં ભવતિ નિશ્ચયતઃ ॥૫૫॥

રત્નત્રયસ્વરૂપાચ્ચાનમેતત્ ।

ભેદોપચારરત્નત્રયમપિ તાવદ્ વિપરીતાભિનિવેશવિવર્જિતશ્રદ્ધાનરૂપં ભગવતાં સિદ્ધિપરંપરાહેતુભૂતાનાં પંચપરમેષ્ઠિનાં ચલમલિનાગાઢવિવર્જિતસમુપજનિતનિશ્ચલભક્તિયુક્તત્ત્વમેવ । વિપરીતે હરિહિણ્યગર્ભાદિપ્રણીતે પદાર્થસાર્થે હ્યભિનિવેશાભાવ इत्यर्थः । સંજ્ઞાનમપિ ચ સંશયવિમોહવિભ્રમવિવર્જિતમેવ । તત્ર સંશયઃ તાવત્ જિનો વા શિવો વા દેવ इति । વિમોહઃ શાક્યાદિપ્રોક્તે વસ્તુનિ નિશ્ચયઃ । વિભ્રમો હ્યજ્ઞાનત્ત્વમેવ । પાપક્રિયાનિવૃત્તિપરિણામશ્ચારિત્રમ્ । इति ભેદોપચારરત્નત્રયપરિણતિઃ । તત્ર જિનપ્રણીતહેયોપાદેયતત્ત્વપરિચ્છિત્તિરેવ સમ્યગ્જ્ઞાનમ્ । अस्य सम्यक्त्वपरिणामस्य बाह्यसहकारिकारणं वीतरागसर्वज्ञमुखकमलविनिर्गतसमस्तवस्तुप्रतिपादन-समर्थद्रव्यश्रुतमेव तत्त्वज्ञानमिति । ये मुमुक्षवः तेऽप्युपचारतः पदार्थनिर्णयहेतुत्वात् अंतरंगहेतव इत्युक्ताः दर्शनमोहनीयक्रमक्षयप्रभृतेः सकाशादिति । अबेदानुपचाररत्नत्रयपरिणतेर्जीवस्य टंकोत्कीर्णज्ञायकैकस्वभावनिजपरमतत्त्वश्रद्धानेन, तत्परिच्छित्तिमात्रांतर्मुखपरमबोधेन, तद्रूपाविचलस्थितिरूपसहजचारित्रेण अभूतपूर्वः सिद्धपर्यायो भवति । यः परमजिनयोगीश्वरः प्रथमं पापक्रियानिवृत्तिरूपव्यवहारनयचारित्रे तिष्ठति, तस्य खलु व्यवहारनयगोचरतपश्चरणं भवति । सहजनिश्चयनयात्मકપરમસ્વભાવાત્મકપરમાત્મનિ પ્રતપનં તપઃ । સ્વસ્વરૂપાવિચલસ્થિતિરૂપં સહજનિશ્ચયચારિત્રમ્ અનેન તપસા ભવતીતિ ।

તથા ચોક્તમેકત્વસપ્તતૌ -

(અનુષ્ટુભ)

“દર્શનં નિશ્ચયઃ પુંસિ બોધસ્તદ્બોધ ઇષ્યતે ।
સ્થિતિરત્રૈવ ચારિત્રમિતિ યોગઃ શિવાશ્રયઃ ॥”

શ્રદ્ધાન વિપરીત-અભિનિવેશવિહીન તે સમ્યક્ત્વ છે;
સંશય-વિમોહ-વિભ્રાંતિ વિરહિત જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન છે. ૫૧.
ચલ મલ-અગાઢપણા રહિત શ્રદ્ધાન તે સમ્યક્ત્વ છે;
આદેય-હેય પદાર્થનો અવબોધ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. ૫૨.
જિનસૂત્ર સમકિતહેતુ છે, ને સૂત્રજ્ઞાતા પુરુષ જે;
તે જાણ અંતરેતુ, દગ્મોહક્ષયાદિક જેમને. ૫૩.
સમ્યક્ત્વ સમ્યગ્જ્ઞાન તેમ જ ચરણ મુક્તિપંથ છે;
તેથી કહીશ હું ચરણને વ્યવહાર ને નિશ્ચય વડે. ૫૪.

વ્યવહારનયચારિત્રમાં વ્યવહારનું તપ હોય છે;
તપ હોય છે નિશ્ચય થકી, ચારિત્ર જ્યાં નિશ્ચયનયે. ૫૫.

[વિપરીતાભિનિવેશવિવર્જિતશ્રદ્ધાનમ્ એવ] વિપરીત *અભિનિવેશ રહિત શ્રદ્ધાન તે જ [સમ્યક્ત્વમ્] સમ્યક્ત્વ છે; [સંશયવિમોહવિભ્રમવિવર્જિતમ્] સંશય, વિમોહ ને વિભ્રમ રહિત (જ્ઞાન) તે [સંજ્ઞાનમ્ ભવતિ] સમ્યગ્જ્ઞાન છે.

[ચલમલિનમગાઢત્વવિવર્જિતશ્રદ્ધાનમ્ એવ] ચળતા, મલિનતા અને અગાઢતા રહિત શ્રદ્ધાન તે જ [સમ્યક્ત્વમ્] સમ્યક્ત્વ છે; [હેયોપાદેયતત્ત્વાનામ્] હેય અને ઉપાદેય તત્ત્વોને [અધિગમભાવઃ] જાણવારૂપ ભાવ તે [જ્ઞાનમ્] (સમ્યક્)જ્ઞાન છે.

[સમ્યક્ત્વસ્ય નિમિત્તં] સમ્યક્ત્વનું નિમિત્ત [જિનસૂત્રં] જિનસૂત્ર છે; [તસ્ય જ્ઞાયકાઃ પુરુષાઃ] જિનસૂત્રના જાણનારા પુરુષોને [અન્તર્હેતવઃ] (સમ્યક્ત્વના) અંતરંગ હેતુઓ [ભણિતાઃ] કહ્યા છે, [દર્શનમોહસ્ય ક્ષયપ્રભૂતેઃ] કારણ કે તેમને દર્શનમોહના ક્ષયાદિક છે.

[શૃણુ] સાંભળ, [મોક્ષસ્ય] મોક્ષને માટે [સમ્યક્ત્વં] સમ્યક્ત્વ હોય છે, [સંજ્ઞાનં] સમ્યગ્જ્ઞાન [વિદ્યતે] હોય છે, [ચરણમ્] ચારિત્ર (પણ) [ભવતિ] હોય છે; [તસ્માત્] તેથી [વ્યવહારનિશ્ચયેન તુ] હું વ્યવહાર અને નિશ્ચયથી [ચરણં પ્રવક્ષ્યામિ] ચારિત્ર કહીશ.

અન્વયાર્થ :- [વ્યવહારનયચરિત્રે] વ્યવહારનયના ચારિત્રમાં [વ્યવહારનયસ્ય] વ્યવહારનયનું [તપશ્ચરણમ્] તપશ્ચરણ [ભવતિ] હોય છે; [નિશ્ચયનયચારિત્રે] નિશ્ચયનયના ચારિત્રમાં [નિશ્ચયતઃ] નિશ્ચયથી. [તપશ્ચરણમ્] તપશ્ચરણ [ભવતિ] હોય છે.

ટીકા :- આ, રત્નત્રયના સ્વરૂપનું કથન છે.

પ્રથમ, ભેદોપચાર-રત્નત્રય આ પ્રમાણે છે :- વિપરીત અભિનિવેશ રહિત શ્રદ્ધાનરૂપ એવું જે સિદ્ધિના પરંપરાહેતુભૂત ભગવંત પંચપરમેષ્ઠી પ્રત્યેનું ચળતા-મલિનતા-અગાઢતા રહિત ઊપજેલું નિશ્ચળભક્તિયુક્તપણું તે જ સમ્યક્ત્વ છે. વિષ્ણુબ્રહ્માદિકથિત વિપરીત પદાર્થસમૂહ પ્રત્યેના અભિનિવેશનો અભાવ તે જ સમ્યક્ત્વ છે—એવો અર્થ છે. સંશય, વિમોહ ને વિભ્રમ રહિત (જ્ઞાન) તે જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. ત્યાં, જિન દેવ હશે કે શિવ દેવ હશે (—એવો શંકારૂપભાવ) તે સંશય છે; શાક્યાદિકથિત વસ્તુમાં નિશ્ચય (અર્થાત્ બુદ્ધાદિએ કહેલા પદાર્થનો નિર્ણય) તે વિમોહ છે; અજ્ઞાનપણું (અર્થાત્ વસ્તુ શું છે તે સંબંધી અજાણપણું) તે જ વિભ્રમ છે.

* અભિનિવેશ = અભિપ્રાય; આગ્રહ.

પાપક્રિયાથી નિવૃત્તિરૂપ પરિણામ તે ચારિત્ર છે. આમ ભેદોપચાર-રત્નત્રયપરિણતિ છે. તેમાં, જિનપ્રણીત હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોનું જ્ઞાન તે જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. આ સમ્યક્ત્વપરિણામનું બાહ્ય સહકારી કારણ વીતરાગ-સર્વજ્ઞના મુખકમળમાંથી નીકળેલું સમસ્ત વસ્તુના પ્રતિપાદનમાં સમર્થ એવું દ્રવ્યશ્રુતરૂપ તત્ત્વજ્ઞાન જ છે. જે મુમુક્ષુઓ છે તેમને પણ ઉપચારથી પદાર્થનિર્ણયના હેતુપણને લીધે (સમ્યક્ત્વપરિણામના) અંતરંગ હેતુઓ કહ્યા છે, કારણ કે તેમને દર્શનમોહનીયકર્મના ક્ષયાદિક છે.

અભેદ-અનુપચાર-રત્નત્રયપરિણતિવાળા જીવને, ટંકોટ્કીર્ણ જ્ઞાયક જેનો એક સ્વભાવ છે એવા નિજ પરમ તત્ત્વની શ્રદ્ધા વડે, તદ્જ્ઞાનમાત્ર (—તે નિજ પરમ તત્ત્વના જ્ઞાનમાત્રસ્વરૂપ) એવા અંતર્મુખ પરમબોધ વડે અને તે-રૂપે (અર્થાત્ નિજ પરમ તત્ત્વરૂપે) અવિચળપણે સ્થિત થવારૂપ સહજચારિત્ર વડે *અભૂતપૂર્વ સિદ્ધપર્યાય થાય છે. જે પરમજિનયોગીશ્વર પહેલાં પાપક્રિયાથી નિવૃત્તિરૂપ વ્યવહારનયના ચારિત્રમાં હોય છે, તેને ખરેખર વ્યવહારનયગોચર તપશ્ચરણ હોય છે. સહજનિશ્ચયનયાત્મક પરમસ્વભાવસ્વરૂપ પરમાત્મામાં પ્રતપન તે તપ છે; નિજ સ્વરૂપમાં અવિચળ સ્થિતિરૂપ સહજનિશ્ચયચારિત્ર આ તપથી હોય છે.

એવી રીતે એકત્વસપ્તતિમાં (શ્રી પદ્મનંદી-આચાર્યદેવકૃત પદ્મનંદિપંચવિંશતિકા નામના શાસ્ત્રને વિષે એકત્વસપ્તતિ નામના અધિકારમાં ૧૪મા શ્લોક દ્વારા) કહ્યું છે કે :-

“[શ્લોકાર્થ :-] આત્માનો નિશ્ચય તે દર્શન છે, આત્માનો બોધ તે જ્ઞાન છે, આત્મામાં જ સ્થિતિ તે ચારિત્ર છે;—આવો યોગ (અર્થાત્ આ ત્રણેની એકતા) શિવપદનું કારણ છે.”

ગાથા-૫૧ થી ૫૫ ઉપર પ્રવચન

વિવરીયાભિણિવેસવિવજ્જિયસદ્દહણમેવ સમ્મત્તં ।
 સંસયવિમોહવિભ્મમવિવજ્જિયં હોદિ સણ્ણાણં ॥૫૧॥

ચલમલિણમગાઢતત્ત્વજ્જિયસદ્દહણમેવ સમ્મત્તં ।
 અધિગમભાવો ણાણં હેયોવાદેયતચ્ચાણં ॥૫૨॥

સમ્મત્તસ્સ ણિમિત્તં જિણસુત્તં તસ્સ જાણયા પુરિસા ।
 અંતરહેઠ્ઠ મ્હિદા દંસણમોહસ્સ ખયપહુદી ॥૫૩॥

* અભૂતપૂર્વ = પૂર્વ કદી નહિ થયેલો એવો; અપૂર્વ.

સમ્મત્તં સળ્ળાણં વિજ્જદિ મોક્ખસ્સ હોદિ સુણ ચરણં ।
 વવહારણિચ્છણ દુ તમ્હા ચરણં પવક્ખામિ ॥૫૪ ॥
 વવહારણયચરિત્તે વવહારણયસ્સ હોદિ તવચરણં ।
 ણિચ્છયણયચારિત્તે તવચરણં હોદિ ણિચ્છયદો ॥૫૫ ॥

નીચે હરિગીત

શ્રદ્ધાન વિપરીત-અભિનિવેશવિહીન તે સમ્યક્ત્વ છે;
 સંશય-વિમોહ-વિભ્રાંતિ વિરહિત જ્ઞાન સમ્યગ્જ્ઞાન છે. ૫૧.
 ચલ મલ-અગાઢપણા રહિત શ્રદ્ધાન તે સમ્યક્ત્વ છે;
 આદેય-હેય પદાર્થનો અવબોધ સમ્યગ્જ્ઞાન છે. ૫૨.
 જિનસૂત્ર સમકિતહેતુ છે, ને સૂત્રજ્ઞાતા પુરુષ જે;
 તે જાણ અંતરેતુ, દગ્મોહક્ષયાદિક જેમને. ૫૩.
 સમ્યક્ત્વ સમ્યગ્જ્ઞાન તેમ જ ચરણ મુક્તિપંથ છે;
 તેથી કહીશ હું ચરણને વ્યવહાર ને નિશ્ચય વડે. ૫૪.
 વ્યવહારનયચારિત્રમાં વ્યવહારનું તપ હોય છે;
 તપ હોય છે નિશ્ચય થકી, ચારિત્ર જ્યાં નિશ્ચયનયે. ૫૫.

આહાહા...! એની ટીકા. બીજે પાને.

ટીકા :- ‘આ, રત્નત્રયના સ્વરૂપનું કથન છે.’ છે? રત્નત્રય-સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર, એ ત્રણ રત્નત્રય છે, એ ત્રણ રતન છે. આહાહા...! જે રતનના મોલ દીધે મુક્તિ મળે છે. એ સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન, સમ્યક્ચારિત્ર ત્રણ રતન છે. આહાહા...! દુનિયાના હીરા-માણેકના રતન તો ધૂળના છે. આહાહા...! ભગવાનઆત્મા શુદ્ધ ચિદાનંદની મૂર્તિ, એના દર્શન, જ્ઞાન, ચારિત્ર રત્નત્રય એ મુક્તિનો હેતુ-કારણ છે, બીજો કોઈ ઉપાય નથી. આહાહા...! હવે પ્રથમ વ્યવહાર કહે છે.

‘પ્રથમ, ભેદોપચાર-...’ ભેદ એટલે વ્યવહારથી-ઉપચારથી. ટીકા છે? છે? ‘ભેદોપચાર-રત્નત્રય આ પ્રમાણે છે :-’ વ્યવહારરત્નત્રય, એ તો શુભરાગ છે, પણ આવે છે. નિશ્ચયરત્નત્રય છે એ મોક્ષનો માર્ગ છે. જ્યાં સુધી નિશ્ચય પૂર્ણ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધી અંદર રાગ-વ્યવહાર આવે છે. પણ એ રાગ આદરણીય નથી, હેય છે. ઈ કહે છે. ‘પ્રથમ, ભેદોપચાર-રત્નત્રય આ પ્રમાણે છે :-’ આહાહા...! વ્યવહારથી, ભેદથી, ઉપચારથી. ઉપચાર એટલે

વાસ્તવિક નહિ. એવા ઉપચારથી ‘રત્નત્રય આ પ્રમાણે છે :-’ આહાહા...! ‘વિપરીત અભિનિવેશ રહિત શ્રદ્ધાનરૂપ...’ વિપરીત-ઉંઘા આગ્રહરહિત. અભિનિવેશ એટલે આગ્રહ, અભિપ્રાય. વિપરીત અભિપ્રાય રહિત... આહાહા...! ‘શ્રદ્ધાનરૂપ એવું જે સિદ્ધિના...’ વ્યવહારની વાત છે, હોં! નિશ્ચયની વાત નથી. આ તો વ્યવહાર સમકિતની વાત છે. શુભરાગ. વ્યવહાર સમકિત એટલે શુભરાગ. આહાહા...! નિશ્ચય સમકિત એટલે આનંદદેશાનો અંતર નિર્વિકલ્પ અનુભવ. આહાહા...!

‘ભેદોપચાર-રત્નત્રય આ પ્રમાણે છે :- વિપરીત અભિનિવેશ રહિત...’ સમકિતીનો વ્યવહાર પણ નિશ્ચય સમકિત આત્મજ્ઞાન હોય, એને વ્યવહાર પણ આવો હોય છે. કે ‘વિપરીત અભિનિવેશ રહિત શ્રદ્ધાનરૂપ એવું જે સિદ્ધિના...’ એવા જે મુક્તિના ‘પરંપરાહેતુભૂત...’ નિશ્ચય તો સાક્ષાત્ કારણ છે. વ્યવહાર તો છૂટી જાય છે. વ્યવહાર આવે છે તો છૂટી જાય છે તો પરંપરા હેતુ કહ્યું છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? પરંપરાહેતુભૂત. વ્યવહાર પરંપરાહેતુભૂત (કહ્યું).

મુમુક્ષુ :- સોનગઢ માનતું નથી.

ઉત્તર :- કહ્યું ને? નિશ્ચય હોય એને આ વ્યવહાર હોય. એ વ્યવહાર સાક્ષાત્ કારણ નથી. સાક્ષાત્ કારણ તો સ્વના આશ્રયે અનુભવ (થાય એ સાક્ષાત્ કારણ છે). એની સાથે રાગ આવે છે, એનો અભાવ થઈને મુક્તિ થાય છે તો પરંપરા (કારણ) કહેવામાં આવે છે. આહાહા...!

‘સિદ્ધિના પરંપરાહેતુભૂત ભગવંત પંચપરમેષ્ઠી...’ ભગવંત પંચ પરમેષ્ઠી પ્રત્યે. ભગવંત પંચપરમેષ્ઠી. અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય, સાધુ, એ પંચપરમેષ્ઠી પ્રત્યે શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન થઈ. ‘ચળતા-મલિનતા-અગાઢતા રહિત...’ આહાહા...! એનો અર્થ કરશે. ‘ચળતા-મલિનતા-અગાઢતા રહિત ઊપજેલું નિશ્ચળ ભક્તિયુક્તપણું...’ નિશ્ચળ નામ ન ચળે. નિશ્ચય નહિ. નિશ્ચળ-ચળે નહિ એવી ભક્તિયુક્તપણે સમકિત વ્યવહાર સમકિત છે. એ નિશ્ચયસમકિત જેને છે, એને આવો વ્યવહાર સમકિત આવે છે. પૂર્ણ દશા પ્રાપ્ત કર્યા પહેલા વચ્ચે આવો રાગ આવે છે એ વ્યવહારની વાત કરે છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા...!

‘વિષ્ણુબ્રહ્માદિકથિત...’ વિષ્ણુ આદિ અને ‘બ્રહ્માદિકથિત વિપરીત પદાર્થસમૂહ...’ એમણે તો બધા વિપરીત પદાર્થ કહ્યા છે. આહાહા...! અહીં તો ભગવંત સર્વજ્ઞ પરમાત્મા જિનેશ્વરદેવે જે પદાર્થ કહ્યો, તેની ચળતા-મલિનતા-અગાઢતા રહિત વ્યવહાર-શ્રદ્ધા-રાગ (એની વાત છે). આહાહા...! એ વિષ્ણુ, બ્રહ્માદિ, ઈશ્વરાદિના નામથી ‘કથિત વિપરીત પદાર્થસમૂહ...’ કોઈ ઈશ્વર કર્તા નથી. એ ઈશ્વરકર્તા માનનારા, વિષ્ણુ માનનારા, બ્રહ્માને માનનારા એ બધા વિપરીત પદાર્થ છે. આહાહા...! એને તો વ્યવહાર સમકિતની શ્રદ્ધા પણ નથી. આહાહા...! એ બ્રહ્મા-વિષ્ણુ અને મહેશ-શંકર. બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ-શંકર આદિને માને, એ તો વિપરીત અભિનિવેશ

અભિપ્રાય છે.

‘વિપરીત પદાર્થસમૂહ પ્રત્યેના અભિનિવેશનો અભાવ તે જ સમ્યક્ત્વ છે—’ એનો અભિનિવેશ એટલે અભિપ્રાય, એના પ્રત્યેનો અભિપ્રાયનો અભાવ જ વ્યવહાર સમ્યક્ત્વ છે. વ્યવહાર છે, રાગ છે. આહાહા...! જ્યાં સુધી પૂર્ણ વીતરાગ સર્વજ્ઞ પરમેશ્વર જ્યાં સુધી આત્મા ન થાય, ત્યાં સુધી નિશ્ચય આત્માના અવલંબનથી જે મોક્ષમાર્ગ શરૂ થયો, એની સાથે અપૂર્ણ નિશ્ચય મોક્ષમાર્ગ છે, તો સાથે રાગ આવે છે, એને અહીંયા ચળતા-મલિનતા રહિત, વિપરીત શ્રદ્ધા રહિત વ્યવહાર સમકિત કહેવામાં આવ્યું છે. આહાહા...! ‘એવો અર્થ છે.’ (વિપરીત અભિનિવેશનો) ‘અભાવ તે જ સમ્યક્ત્વ છે.’ એમ છે?

હવે એનો અર્થ કરે છે. ‘સંશય, વિમોહ ને વિભ્રમ રહિત (જ્ઞાન) તે જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે.’ આહાહા...! આ હજી વ્યવહારની વાત ચાલે છે. ‘સંશય,...’ જ્યાં શંકા નથી, ‘વિમોહ...’ નહિ-ભ્રમણા નહિ. ‘વિભ્રમ...’ નહિ. આમ હશે કે આમ હશે એવો વિભ્રમ નથી. ‘સંશય, વિમોહ ને વિભ્રમ રહિત (જ્ઞાન) જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે.’ એ વ્યવહારજ્ઞાન છે, એ હજી રાગ છે. આહાહા...! નિશ્ચય સમ્યગ્દર્શન, જ્ઞાન છે. આત્માનો અનુભવ, આનંદનો અનુભવ છે, એમાં અપૂર્ણ દશા છે, પૂર્ણ દશા નથી એ ભૂમિકામાં આવો વ્યવહાર આવ્યા વગર રહેતો નથી. આહાહા...!

કહે છે, કે ‘સંશય, વિમોહ ને વિભ્રમ રહિત (જ્ઞાન) તે જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે.’ એ વ્યવહાર છે. હજી વ્યવહારસમ્યક્ લીધું. આહાહા...! વ્યવહાર એટલે હજી શુભરાગ. ‘ત્યાં, જિન દેવ હશે કે શિવ દેવ હશે (—એવો શંકારૂપભાવ) તે સંશય છે;...’ સંશયની વ્યાખ્યા આ. સર્વજ્ઞ ભગવાન હશે એ સત્ય છે કે શિવદેવ શંકરાદિ, બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકરાદિ સત્ય હશે? એવી શંકાને અહીં સંશય કહે છે. એ સંશયરહિત હોય, તેને નિશ્ચયસમ્યગ્દર્શન સહિત વ્યવહારસમકિત કહે છે. આહાહા...!

‘શાક્યાદિકથિત વસ્તુમાં નિશ્ચય...’ શાક્ય એટલે બૌદ્ધ. બૌદ્ધનો ઘણો પ્રચાર છે ને? બૌદ્ધ ધર્મ એ મિથ્યાત્વ છે. એક ક્ષણિકને માને છે. ત્રિકાળ આત્માને માનતા નથી. એ તો ક્ષણિકને જ માને છે. શાક્ય એટલે બૌદ્ધ. ‘અર્થાત્ બુદ્ધાદિએ કહેલા...’ એ સિવાય અનેક અજ્ઞાની આદિએ કથન કરેલા, એ વસ્તુમાં નિશ્ચય, એનું નામ વિમોહ છે. વિમોહ મિથ્યાત્વ રાગ છે. આહાહા...! ‘(અર્થાત્ બુદ્ધાદિએ કહેલા પદાર્થનો નિર્ણય) તે વિમોહ છે;...’ આહાહા...! ‘અજ્ઞાનપણું (અર્થાત્ વસ્તુ શું છે તે સંબંધી અજાણપણું) તે જ વિભ્રમ છે.’ હજી તો વ્યવહારની વાત ચાલે છે, હોં! વસ્તુ કેવી છે? એવી વસ્તુનું અજાણપણું, વસ્તુની સ્થિતિની મર્યાદા, એનું અજાણપણું એ વિભ્રમ છે. આહાહા...!

‘પાપક્રિયાથી નિવૃત્તિરૂપ પરિણામ તે ચારિત્ર છે.’ હિંસા, જૂઠું, ચોરી, વિષય, ભોગ, વાસના, સમકિતીને નિશ્ચય સહિત પાપક્રિયાથી નિવૃત્તિરૂપ શુભરાગ આવે છે, એ

વ્યવહારચારિત્ર છે. એનું નામ રાગ છે. આહાહા..! તે વ્યવહાર નિશ્ચય હોય એને વ્યવહાર હોય છે. જેને આત્માનો અનુભવ, આનંદનો અનુભવ નથી, એને તો આ વ્યવહાર પણ ગણવામાં આવતો નથી. આહાહા..! ‘પાપક્રિયાથી નિવૃત્તિરૂપ પરિણામ...’ હિંસા, જૂઠું, ચોરી, વિષય રહિત પંચમહાવ્રતના પરિણામ, એ ચારિત્ર-રાગ છે. પંચમહાવ્રતના પરિણામ એ રાગ છે. મુનિને પણ, સમકિતીને પણ જ્યાં સુધી પૂર્ણ ચારિત્રદશા ન થાય ત્યારે વચ્ચે આ રાગ આવ્યા વગર રહેતો નથી. આહાહા..! પણ એ રાગ હેય છે. છોડવાલાયક છે, જાણવાલાયક છે. છે એમ જાણીને છોડવાલાયક છે.

છોડવાલાયકનો અર્થ એવો છે, કે સમ્યક્જ્ઞાને જાણ્યું એ દુઃખ વિપરીત છે. તો એ વિપરીતનું ગ્રહણ નહિ અને જ્ઞાનમાં જ્ઞાનરૂપ સ્થિરતા થાય, એનું નામ વિભ્રમનો ત્યાગ કહે છે. આહાહા..! શબ્દે શબ્દમાં ઘણી સૂક્ષ્મતા, પ્રભુ! આ તો જિનેશ્વરનો માર્ગ (છે). વીતરાગ સર્વજ્ઞ ત્રણલોકના નાથ. આહાહા..! અનંત તીર્થકરો થયા. વર્તમાનમાં મહાવિદેહક્ષેત્રમાં બિરાજે છે. બધાનું એક જ કથન છે. ‘એક હોય ત્રણકાળમાં પરમારથનો પંથ.’ પરમાર્થનો પંથ બે-ત્રણ (નથી). આ પણ ખરું અને આ પણ ખરું એમ નથી. આહાહા..! આ પાપક્રિયાથી નિવૃત્તિરૂપ પરિણામ પણ ચારિત્ર, એવા ભેદઉપચાર રત્નત્રય પરિણતિ છે. એ વ્યવહાર. ભેદ એટલે વ્યવહાર, ઉપચાર, વાસ્તવિકતા નહિ. ઉપચાર એટલે વાસ્તવિકતા નહિ.

‘ભેદોપચાર-રત્નત્રયપરિણતિ છે.’ વાસ્તવિક રત્નત્રય પરિણતિ નથી. ‘ભેદોપચાર-રત્નત્રયપરિણતિ છે.’ આહાહા..! ‘તેમાં,...’ હવે ભેદ રત્નત્રય પરિણતિ, જે સ્વભાવ આત્મા ત્રિકાળી, શુદ્ધનું અવલંબન-આશ્રય નિશ્ચય છે, અનુભવ છે, આનંદનો અનુભવ છે, એના પાપની નિવૃત્તિરૂપ પરિણામને વ્યવહારચારિત્ર કહે છે. આહાહા..! ‘તેમાં,...’ એટલે વ્યવહારમાં. ‘જિનપ્રણીત હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોનું જ્ઞાન તે સમ્યગ્જ્ઞાન છે.’ આહાહા..! એ પણ વ્યવહાર છે. હેય અને ઉપાદેય બે આવ્યા ને? બે આવ્યા એટલે વ્યવહાર થયો. અને ‘તેમાં,...’ કહ્યું ને? વ્યવહારરત્નત્રય જે રાગ કહ્યો, ‘તેમાં, જિનપ્રણીત...’ ત્રણલોકના નાથ જિનપ્રણીત વીતરાગ, એણે કહેલો હેય-ઉપાદેય. આ છોડવાલાયક છે, આ આદરવાલાયક છે. એ પણ વ્યવહારજ્ઞાનમાં જાય છે. એ વ્યવહારજ્ઞાન છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

‘સંશય, વિમોહ ને વિભ્રમ રહિત..’ એ દર્શન અને જ્ઞાન. અને પાપની નિવૃત્તિરૂપ પંચમહાવ્રતાદિના પરિણામ એ વ્યવહારચારિત્ર છે. એ ત્રણમાં ‘હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોનું જ્ઞાન તે જ વ્યવહાર સમ્યગ્જ્ઞાન છે.’ આહાહા..! નિશ્ચયસમ્યગ્જ્ઞાન તો અંતરનો અનુભવ કરવો એ છે. હેય-ઉપાદેય બે આવ્યા ને? બે આવ્યા માટે વ્યવહાર થયો. આ છોડવાયોગ્ય છે, આ ગ્રહણ કરવાયોગ્ય છે. બે આવ્યા. તેથી શબ્દ લીધો. કે વ્યવહારરત્નત્રય પરિણતિ છે તેમાં. એમ લીધું ને ભાઈ? તેથી ‘તેમાં,...’ શબ્દ લીધો ને? વ્યવહારરત્નત્રય પરિણતિ છે. વ્યવહાર કુદેવ, કુગરુ, કુશાસ્ત્રની શ્રદ્ધા, એનું જ્ઞાન અને પાપના નિવૃત્તિરૂપ પરિણામ ચારિત્ર,

પંચમહાવ્રત,

‘તેમાં,...’ આહાહા...! ‘જિનપ્રણિત હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોનું જ્ઞાન...’ સર્વજ્ઞ ભગવાને, ત્રિલોકનાથ પરમાત્મા વીતરાગદેવે જે હેય કહ્યું, રાગાદિ હેય કહ્યું અને સ્વભાવને ઉપાદેય કહ્યો, એ પણ વ્યવહારમાં જાય છે. વ્યવહારમાં બે આવ્યા ને? આહાહા...! ભારે કંઠણ. આવો માર્ગ! નાની ઉંમરમાં તો સાધારણ શીખતા. દસ વર્ષની ઉંમરથી સામાયિક ને... અત્યારે તો ૮૧ થયા. ૮૧ વર્ષ પહેલાની વાત છે. જૈનશાળામાં ભણવા જતા ને, ત્યારે સામાયિક ને બધું મોઢે કરેલું. દસ વર્ષની ઉંમરે સામાયિક, પડિક્કમણા બધું મોઢે-કંઠસ્થ કરેલું. અને એ માનીએ કે આ ધર્મ છે. અને અમને શીખવનાર પણ ત્યાં એક ‘સોમચંદ ભગત’ આંધળા હતા. ઉમરાળામાં. એ શીખવતા. ‘સોમચંદ’ આંધળા હતા. અને એક અમારા ‘રૂપચંદભાઈ’ કરીને ભાણેજ હતા. એ ‘પૂના’માં છોકરા છે. અમારા બહેનના દીકરા હતા. મોટી ઉંમરના હતા. એ શીખવતા પણ આવું બધું શીખવે. આ તો ૮૦ વર્ષ પહેલાની વાત છે. તે વખતે માનતા અને મોઢે-કંઠસ્થ કરેલું. સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, પાંચે પ્રતિક્રમણ કંઠસ્થ કરેલા. પણ એ બધો વ્યવહાર-વિકલ્પ છે. એને તો નિશ્ચય પણ નથી.

અહીં તો નિશ્ચય આત્માનું ભાન છે, અનુભવ છે, આનંદનો સ્વાદ છે, એની દશામાં પૂર્ણ દશા નથી તો આવો રાગ આવ્યા વગર રહેતો નથી. એ રાગને અહીં વ્યવહારરત્નત્રયની પરિણતિ કહે છે. આહાહા...! અંદર છે કે નહિ? ‘તેમાં,...’ તેમાં એટલે વ્યવહારરત્નત્રયમાં. નિશ્ચયમાં તો હેય-ઉપાદેય એવા બે ભેદ જ નથી. એકલો ત્રિકાળી આનંદકંદ પ્રભુ, શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય પહેલા કહ્યું છે. આહાહા...! કળશમાં કહ્યું. શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય અખંડ-અભેદ, એનો આશ્રય કરીને નિશ્ચય થાય છે. એનું નામ નિશ્ચય છે. જ્યાં પરની અપેક્ષા આવી તેને વ્યવહાર કહે છે. આહાહા...! અરે...! ક્યારે સાંભળે? ક્યારે વિચારે? ક્યારે બેસે? મનુષ્ય ભવ ચાલ્યો જાય છે. અવતાર તો.. વર્ષ ચાલ્યા જાય છે. નિશ્ચયથી તો જેટલા દિવસ અને મહિના જાય છે, એટલો મૃત્યુનો સમય નક્કી, નિશ્ચિત છે. કેવળજ્ઞાનમાં મૃત્યુનો સમય અને અંદર ... નિર્ણય છે. કે આ સમયે, આ ક્ષણે આ દેહ છૂટશે. આહાહા...! એ મૃત્યુની નજીક દિવસ જાય છે. મૃત્યુની નજીક જાય છે. અને એમાં અધિક, અમે કાંઈક વિશેષ થયા એમ માને છે. આહાહા...!

અહીં તો કહે છે, કે સ્વ આત્મા ભગવાન પૂર્ણાનંદ... કહેશે. પહેલા કળશમાં કહી ગયા. વિશેષ કહેશે. જેને અંદર શુદ્ધ જીવાસ્તિકાય, ત્રિકાળ શુદ્ધ જીવ અસ્તિ-હયાતી, અનાદિ અનંત સનાતન સત્ય પ્રભુ, ભગવાન કેવળજ્ઞાનીએ જે દીઠું, અનુભવ્યું અને કેવળજ્ઞાન થયું. એવું અનંતા કેવળીઓ અને અનંતા જીવો જોયું. એણે જે કહ્યું, એમાં પણ હેય અને ઉપાદેય બે લેવા એ પણ વ્યવહાર છે. આહાહા...! સમજાણું કાંઈ? ઝીણી વાત છે, ભાઈ! એ કોને? એ વ્યવહાર, હેય-ઉપાદેયનું વ્યવહારજ્ઞાન કોને? આહાહા...! જેને આત્મા ચૈતન્યમૂર્તિ શુદ્ધ

જીવાસ્તિકાયનો અનુભવ, આનંદનો સ્વાદ આવ્યો હોય. આહાહા...! પૂર્ણાનંદના નાથનો અનુભવ થયો હોય, એવો સ્વાશ્રય નિશ્ચય થયો હોય, તેને આ વ્યવહાર પરાશ્રય વ્યવહાર કહેવામાં આવે છે. આહાહા...! આ નિશ્ચય વિના તો વ્યવહાર પણ કહેતા નથી. એ તો વ્યવહારાભાસ છે. એ અનંતવાર કર્યો.

અરે...! ચોરાશી લાખના અવતારમાં દિગંબર સાધુ પણ અનંતવાર થયો. દિગંબર સાધુ, જૈનની વાસ્તવિકતા. દિગંબર તો અનાદિ તત્ત્વ છે. એનો સાધુ થઈને પંચમહાવ્રત, અઠ્યાવીશ મૂળગુણ, હજારો રાણીને ત્યાગીને ક્રિયા કરી. પણ એ બધું બંધનું કારણ છે. આહાહા...! એનાથી રહિત અંદર ભગવાન અમૂર્તિક, શુભરાગની પણ જેમાં અપેક્ષા નથી, એવા નિર્માણાનંદના નાથ, પ્રભુ! જીવાસ્તિકાયનો અનુભવ, અતીન્દ્રિય આનંદની શાંતિ પ્રગટે, એને આવો વ્યવહાર હોય છે. એનો વ્યવહાર આવો હોય છે. જેને નિશ્ચય નથી, એને તો વ્યવહાર પણ કહેવામાં આવતો નથી. આહાહા...!

અહીં આવ્યું? 'તેમાં,...' આહાહા...! 'જિનપ્રણીત...' વીતરાગ ત્રિલોકનાથ જિનેશ્વરદેવ, તીર્થંકરદેવે કહેલા તત્ત્વો, એને હેય-ઉપાદેય તત્ત્વનું જ્ઞાન છે એ સમ્યગ્જ્ઞાન વ્યવહાર છે. આહાહા...! પહેલા પણ આવી ગયું છે. 'હિંમતભાઈ'! બાહ્યતત્ત્વ, પરમાત્મતત્ત્વ. પહેલા આવી ગયું છે. કઈ ગાથા? પાંચમી? જુઓ! પાનું-૧૨. 'તત્ત્વો બહિઃતત્ત્વ અને અંતઃતત્ત્વરૂપ પરમાત્મતત્ત્વ એવા (બે) ભેદોવાળાં..' જીવ શ્રદ્ધાને વ્યવહારસમક્રિત કહે છે. છે? 'બહિઃતત્ત્વ...' રાગાદિ, 'અંતઃતત્ત્વ...' જીવાદિ, 'પરમાત્મતત્ત્વ...' આહાહા...! 'એવા (બે) ભેદોવાળાં છે અથવા જીવ, અજીવ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એવા ભેદોને લીધે સાત પ્રકારનાં છે. તેમનું (-આપ્તનું, આગમનું અને તત્ત્વનું) સમ્યક્ શ્રદ્ધાન તે વ્યવહારસમ્યક્ત્વ છે.' છે? વ્યવહાર છે, રાગ છે. આહાહા...!

શું કીધું? કે 'અંતઃતત્ત્વરૂપ પરમાત્મતત્ત્વ...' એની સાથે બહિઃતત્ત્વની શ્રદ્ધાને જોડવી, તો બેની શ્રદ્ધા એ વ્યવહાર સમક્રિત છે. છે? અને જીવ-અજીવ આદિ નવતત્ત્વની શ્રદ્ધા પણ વ્યવહાર તત્ત્વ છે. છે? આહાહા...! 'તત્ત્વો બહિઃતત્ત્વ અને અંતઃતત્ત્વરૂપ પરમાત્મતત્ત્વ...' નિશ્ચય અને બહિઃતત્ત્વ વ્યવહાર. 'એવા (બે) ભેદોવાળાં છે અથવા જીવ, અજીવ, આસ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એવા ભેદોને લીધે..' બે પ્રકાર. 'બહિઃતત્ત્વ અને અંતઃતત્ત્વરૂપ પરમાત્મતત્ત્વની..' શ્રદ્ધા અને આ નવતત્ત્વની શ્રદ્ધા. 'તેમનું (-આપ્તનું, આગમનું અને તત્ત્વનું) સમ્યક્ શ્રદ્ધાન તે વ્યવહારસમ્યક્ત્વ છે.' આહાહા...! પરમાત્મ તો અંદર આવ્યું. અને સાથે બાહ્યતત્ત્વ પણ આવ્યું. એટલે બાહ્ય જ્યાં આવ્યું એટલે બે તત્ત્વો થયા. બે થયા માટે વ્યવહાર થઈ ગયો. આહાહા...! ઝીણી વાત છે, પ્રભુ!

એ અહીં કહ્યું. 'તેમાં,...' વ્યવહાર જે ચાલે છે, 'તેમાં, જિનપ્રણીત હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોનું જ્ઞાન તે જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે.' એ વ્યવહાર છે. એ વ્યવહાર કહ્યું. ત્યાં જે વ્યવહાર કહ્યો

એ વ્યવહાર છે. આહાહા..! વ્યવહાર એટલે રાગ છે. એ ધર્મ નથી. જ્યાં નિશ્ચય આત્માના આનંદના અનુભવનું વેદન થયું, ત્યાં અપૂર્ણ છે તો રાગ આવે છે. આ સાત તત્ત્વ અને અંત:તત્ત્વ અને બહિ:તત્ત્વની શ્રદ્ધા અથવા આ જીવ આદિની શ્રદ્ધા (એ હોય છે). આહાહા..! અથવા હેય-ઉપાદેયનું જ્ઞાન એ વ્યવહાર છે. આહાહા..! ગજબ છે.

આ ‘કુંદકુંદાર્ય’ કહે છે, કે મેં મારા માટે બનાવ્યું છે. આહાહા..! ભગવાન પાસે ગયા હતા. વર્તમાનમાં સમવસરણમાં ત્રિલોકનાથ મહાવિદેહક્ષેત્રમાં બિરાજે છે. ત્યાં આગળ ગયા હતા. આઠ દિવસ ત્યાં રહ્યા હતા. આહાહા..! અને ભગવાનની પ્રરૂપણા તો સવાર, બપોર, સાંજ ત્રણ વાર છ-છ ઘડી થાય છે. પછી તો પ્રરૂપણા ન હોય. વ્યાખ્યાન બંધ હોય. એવા સમયમાં બીજા જે વીતરાગી મુનિઓ, સંત હતા. સાચા દિગંબર સંત હતા, એની સાથે ચર્ચા કરીને ઘણું સમાધાન કર્યું. ત્યાંથી આવીને આ શાસ્ત્ર બનાવ્યું. એમાં પણ આ શાસ્ત્ર તો, ‘સમયસાર’, ‘પ્રવચનસાર’ એ બધા શાસ્ત્રો બનાવ્યા એ તો સાધારણ તત્ત્વને સમજાવવા માટે. પણ આ શાસ્ત્ર તો મેં મારા આત્મા માટે બનાવ્યું છે. મારા આત્માના હિતને માટે બનાવ્યું છે. આહાહા..! ભારે વાત આકરી પડે. કહો, ‘રજનીભાઈ’! પુસ્તક છે કે નહિ? ઘરે પડ્યું હશે. વાંચ્યું નહિ હોય. બાપાએ તો વાંચ્યું હતું. આણે વાંચ્યું હતું ‘બહેનશ્રીના વચનામૃત’. ‘ભૂપતભાઈ’એ ‘બહેનશ્રીના વચનામૃત’ ચાર વાર વાંચ્યું હતું. ગુજરી ગયા. કરોડો રૂપિયા (છે), ધૂળેય સાથે ન આવી. આહાહા..! અહીંયા આવતા હતા, રહેતા હતા. ચાલ્યા ગયા. ઓહોહો..!

અહીંયા કહે છે, પ્રભુ! તું એકવાર તો સાંભળ તો ખરો. પરમાત્મા ત્રિલોકનાથ જિનેશ્વરદેવની આજ્ઞામાં શું ચાલે છે? કે એક તો જેને આત્માનો અનુભવ, આનંદ.. બાહ્ય અને અભ્યંતર તત્ત્વનો ભેદ છોડીને, અંતર તત્ત્વનો અનુભવ અંદર નિર્વિકલ્પ આનંદ (પ્રગટ થયો), આનંદમાં સમકિત થાય છે તેને અહીંયા પૂર્ણ દશા નથી ત્યાં આવો વ્યવહાર આવે છે. આહાહા..! જ્યાં નિશ્ચય આત્મજ્ઞાન અને આનંદ નથી, ત્યાં વ્યવહાર વ્યવહાર કહેવામાં આવતો નથી. એકડા વિનાના મીંડાને ગણતરીમાં લેતા નથી. એક પછી શૂન્ય હોય તો પછી દસ ગણાય. પણ એકલા શૂન્યને ગણવામાં આવતો નથી. એમ ભગવાનઆત્મા અતીન્દ્રિય આનંદનો સાગર, નાથ! એના અનુભવ વગર એકલો વ્યવહાર-વ્યવહાર એ એકડા વિનાની મીંડા છે. પણ નિશ્ચય હોય, અને પૂર્ણ વીતરાગ ન હોય તો એમાં વચ્ચે આવો વ્યવહાર આવે છે. એ પુણ્યબંધનું કારણ રાગ છે. આહાહા..! આ વ્યવહાર પણ પુણ્યબંધનું કારણ રાગ છે. આહાહા..! અરે..રે..! ચોરાશીના અવતારમાં અનંતકાળ ગયો. આત્મા આનંદમૂર્તિ પ્રભુ! અભેદ. બહિ:તત્ત્વ અને અંત:તત્ત્વ એવા બે ભેદ પણ જેમાં નથી. આહાહા..! બે ભેદને લક્ષમાં લે છે તો વ્યવહાર અને વિકલ્પ-રાગ થાય છે. આહાહા..!

અહીં એ કહે છે, ‘તેમાં, જિનપ્રણીત હેય-ઉપાદેય તત્ત્વોનું જ્ઞાન તે જ સમ્યગ્જ્ઞાન છે.’

વ્યવહાર. આહાહા...! હવે 'આ સમ્યક્ત્વપરિણામનું બાહ્ય...' હવે સમકિતની વાત કરી. સમકિતી જીવ છે, આત્માના આનંદનો સ્વાદ આવ્યો છે, આનંદનો અનુભવ થયો છે, અતીન્દ્રિય આત્મામાં અનંતગુણ છે. પ્રભુ આત્મા ભગવંત, એમાં અનંતગુણ ભર્યા છે. એ અનંતગુણની અંતર સન્મુખ થઈને, અંતર અભિમુખ થઈને અનુભવ થયો છે, એવા સમકિતી જીવને... એ સમકિતના પરિણામ કહો. એ સમકિત પરિણામ છે. સમકિત કોઈ ગુણ નથી. આહાહા...! આ ત્રિકાળી ભગવાનઆત્મા એ દ્રવ્ય છે અને ત્રિકાળી શ્રદ્ધા-જ્ઞાન આદિ ગુણ છે એ ધ્રુવ છે. અને આ સમકિત અને ચારિત્ર આદિ મોક્ષનો માર્ગ એ પરિણામ છે, એ પર્યાય છે. આહાહા...!

'આ સમ્યક્ત્વ પરિણામનું બાહ્ય સહકારી કારણ...' જુઓ! જ્યાં સમકિતના પરિણામ થયા, આત્મદર્શન થયું, આત્મા આનંદનો ભેટો થયો... આહાહા...! સમ્યક્ પરિણામ થયું, સમકિત થયું, અનંતકાળમાં નહિ થયેલું એવું સમ્યગ્દર્શન, આત્માના આનંદના આશ્રયે થયું. એવા 'સમ્યક્ત્વપરિણામનું બાહ્ય સહકારી કારણ...' એનું બાહ્ય સહકારી કારણ કોણ? અંતર તો પોતાનું સ્વરૂપ. 'બાહ્ય સહકારી કારણ વીતરાગ-સર્વજ્ઞના મુખકમળમાંથી નીકળેલું...' આહાહા...!

'આ સમ્યક્ત્વપરિણામનું બાહ્ય સહકારી કારણ...' સહકારી-સાથે રહેનારા. નિશ્ચયની સાથે રહેનારા એનું નામ સહકારી. સહકારી એટલે સાથે રહેનારા. આહાહા...! એ 'સહકારી કારણ વીતરાગ-સર્વજ્ઞના મુખકમળમાંથી નીકળેલું સમસ્ત વસ્તુના પ્રતિપાદનમાં સમર્થ એવું દ્રવ્યશ્રુતરૂપ તત્ત્વજ્ઞાન જ છે.' સહકારી કારણ એ ભગવાનનું તત્ત્વજ્ઞાન જ છે. સહકારી એટલે વ્યવહાર.. આહાહા...! સમકિત તો નિશ્ચય આત્માના આશ્રયથી છે. તો બાહ્ય સહકારી કારણ તત્ત્વજ્ઞાન, ભગવાનના વચનનું જ્ઞાન છે. છે? આહાહા...! 'એવું દ્રવ્યશ્રુતરૂપ તત્ત્વજ્ઞાન જ છે.' આહાહા...! બીજા બાહ્ય નિમિત્ત નથી. વિશેષ કહેશે...

(શ્રીતા :- પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)